

Нестеренко А.К. (Харків, Україна)

Суфіксація ад'єктивів як засіб вираження великої ознаки

Кількісний вияв ознаки в прикметниках української мови може виражатися по-різному, зокрема, за допомогою градаційних формантів. Стаття присвячена проблемам класифікації ад'єктивів за ступенем перебільшення норми та аналізу й порівнянню семантичних особливостей указаних одиниць. Значення великої ознаки в суфіксальних одиницях носить ступеньований характер, що дає змогу виділити кілька груп таких лексем: збільшеного, дуже великого та надмірного вияву.

Ключові слова: *кількісні вияви ознаки, збільшеність, дуже великий вияв ознаки, надмірність, градаційний формант.*

Количественное проявление признака в прилагательных украинского языка может выражаться по-разному, в частности, при помощи градационных формантов. Статья посвящена проблемам классификации адъективов по степени превышения нормы и анализу и сравнению семантических особенностей указанных единиц. Значение большого проявления признака в суффиксальных единицах носит ступенчатый характер, что дает возможность выделить несколько групп таких лексем: увеличенного, очень большого и чрезмерного проявления.

Ключевые слова: *количественные проявления признака, увеличенность, очень большое проявление признака, чрезмерность, градационный формант.*

Quantitative manifestation of attribute of Ukrainian adjectives can be expressed in different ways, particularly using gradational formants. The article is devoted to the problems of classification of adjectives by a degree of exceeding of norm and to the analysis and comparison of semantic features of these units. The semantics of a large manifestation of attribute in suffixal units has graduated character that gives a possibility to distinguish several groups of such lexemes as increased, very large, and excessive manifestation.

Key words: *quantitative manifestation of attribute, increase, a very large manifestation of attribute, excessiveness, gradational formant.*

Прикметник як частина мови вказує на ознаку предмета чи явища. Часто ад'єктив передає змінну ознаку, тобто таку, що представлена в лексемі неоднаковою мірою (великою чи малою). Між цими двома виявами можливе також існування третього, нейтрального, що є показником норми.

Найпоширенішим способом творення прикметників із градаційним значенням є суфіксація, хоча кількісна ознака може виражатися й префіксами чи конфіксами. Передавати її спроможні також лексеми зі значенням суб'єктивної оцінки, ад'єктиви, які не мають градаційних афіксів, але можуть набувати вказаної семантики в контексті, одиниці у формі ступенів порівняння тощо.

Основним у вивченні кількісної ознаки вважаємо поняття градації як поступового і послідовного переходу від нижчого ступеня до вищого і навпаки [3, 153].

Кількісний вияв ознаки та способи його вираження досліджували В. В. Виноградов, М. І. Греч, Ю. П. Князєв, Л. П. Дідківська, С. С. Плямовата, С. Є. Олійник, Л. М. Марчук, Т. Л. Хомич, Ю. Л. Воротников, Л. О. Дорошенко, Г. І. Радченко та інші. Традиційно науковці наголошують на існуванні великої і малої ознаки, і майже не висвітлюють проблеми ступеньованості цих виявів. Поодинокі твердження стосовно ступеньованості виявів кількісної ознаки фіксуємо лише в роботах М. У. Зубайраєвої, яка, порівнюючи англійську та чеченську мови, наголошує, що розуміння кількісного вияву ознаки передбачає виділення більшої кількості семантичних нюансів, ніж просте збільшення або зменшення [1, 91]. Крім того, як зауважує М. У. Зубайраєва, висхідна гілка більш розвинена, ніж низхідна [1, 91]. Аналіз фактичного матеріалу показує, що лексеми з градаційною семантикою мають низку семантичних нюансів як великого, так і малого виявів ознаки. Особливо різноманітними при цьому є ступеньовані форми суфіксальних прикметників на позначення перебільшення норми. Простежмо вияви цієї семантики більш детально.

Отже, наша **мета** – з'ясувати особливості семантики лексем на позначення великої ознаки та класифікувати їх відповідно до різних виявів ступеньованості.

До групи лексем зі значенням великої ознаки належать суфіксальні ад'єктиви, які вказують на ознаку, що перевищує норму. Проаналізувавши семантику цих лексем, виокремлюємо їхні підгрупи: 1) прикметники зі значенням збільшеності; 2) одиниці з семантикою дуже великої (але не найвищої) ознаки; 3) ад'єктиви, що передають надмірність. Форманти на позначення великої ознаки можуть брати участь у творенні ад'єктивів одразу кількох із вищезгаданих підгруп, що свідчить про широкі валентнісні можливості цих афіксів та про вплив семантики твірних основ на їхню реалізацію.

До групи лексем зі значенням **збільшеного вияву ознаки** належать прикметники, які вказують на невелике перебільшення цього вияву. Градаційна семантика таких лексем інколи є нечіткою. Так, подекуди важко однозначно стверджувати про наявність значення збільшення в прикметниках, що мають тлумачення «схильний...», «покритий...» тощо: *зморшкуватий* – *укритий зморшками*; *поступливий* – *схильний поступатися*. До цієї групи належать ад'єктиви, утворені за допомогою суфіксів *-ист-*, *-уват-*, *-ав-*, *-уч-*, *-езн-*, *-ив-*, *-овит-* тощо та прикметники із суфіксами суб'єктивної оцінки *-ісіньк-* та *-еньк-*. Словами-актуалізаторами, що дають змогу виокремити одиниці з указаною семантикою, є такі: *досить*, *покритий*, *сповнений*, *перейнятий*, *засмічений*, *схильний*, а також позначки на зразок: *збільш.*, *підсил.* тощо.

Найпродуктивнішими серед афіксів на позначення збільшеного вияву ознаки є суфікси *-ист-* (32 одиниці), *-уват-* (39 одиниць), *-аст-* (38

одиниць) та **-ив-** (45 одиниць). У переважній кількості лексем із суфіксом **-уват-** наявна саме семантика збільшеності (*бур'януватий – засмічений бур'яном; горбуватий – укритий горбами*). Характерною особливістю афіксів **-ив-**, **-ист-** та **-аст-**, які беруть участь у творенні прикметників на позначення збільшеності ознаки (*пітливий – схильний до потіння; порохнистий – покритий порохом; вузластий – покритий потовщеннями*), є те, що вони можуть указувати й на дуже великий її вияв.

Форманти **-уч-** та **-ат-** в основному утворюють лексеми на позначення дуже великої ознаки, хоча в поодиноких випадках указують на збільшеність (**-уч-** – 5 одиниць із 29: *квітучий – укритий квітами; здоровлючий – збільш. до здоровий; -ат-* – 7 одиниць із 36: *горбатий – укритий горбами; вузлатий – покритий потовщеннями*).

Більшість лексем із суфіксом **-ав-** (10 одиниць із 15) указує на збільшеність ознаки (*порохнявий – покритий порохом; бубнявий – наповнений вологою*). Фіксуємо також 9 одиниць із формантом **-овит-**, переважна більшість із яких (6 лексем) має значення збільшеності: *моховитий – який поріс мохом; пиховитий – сповнений пихи* тощо.

Суфікси **-езн-** та **-енн-** здебільшого утворюють одиниці на позначення дуже великої ознаки, хоча можуть позначати й збільшеність (суфікс **-езн-** – 2 одиниці з 15: *отакезний – збільш. до отакий*; суфікс **-енн-** – 7 одиниць із 30: *гладенний – діал. Збільш. до гладкий; отакенний – збільш. до отакий*). Фіксуємо також лексему на позначення збільшеності ознаки, утворену за допомогою малопродуктивного суфікса **-ецьк-**: *здоровецький – розм. Збільш. до здоровий*.

Ад'єктиви на позначення збільшеності можуть утворюватися за допомогою суфіксів суб'єктивної оцінки **-еньк-** та **-ісіньк-**. Якщо формант **-еньк-** на позначення збільшеності відзначається продуктивністю (фіксуємо 23 одиниці з цим афіксом на позначення незначного перебільшення норми: *величенький – досить великий; височенький – досить високий; важкенький – досить важкий*), то суфікс **-ісіньк-** передає таку семантику лише в одній лексемі: *жоднісінький – підсил. до жодний*.

У невеликій кількості ад'єктивів на семантику збільшеності накладається значення подібності: *плямистий* («укритий плямами; який має вигляд плями»). Накладатися може також семантика збільшеності й пестливості, що є властивим для одиниць із суфіксами суб'єктивної оцінки (*бадьоренький – 1) Пестл. до бадьорий. 2) Досить бадьорий; базатенький – 1) Пестл. до багатий. 2) Досить багатий*). Поодинокими є випадки накладання значення градації, подібності та наявності певної характеристики: *горбатий – який має горб; укритий горбами; у вигляді горбика*.

Прикметники зі значенням **дуже великої ознаки** утворені за допомогою формантів **-ист-**, **-уват-**, **-ущ-**, **-уч-**, **-ащ-**, **-езн-**, **-ив-**, **-ав-**, **-ат-** тощо та

суфіксів суб'єктивної оцінки **-есеньк-**, **-ісіньк-** і **-усіньк-**. Дери́ваційні засоби показують, що вияв ознаки значно перевищує норму, проте не є найвищим. Виявити дуже велику ознаку допомагають слова-актуалізатори **дуже, великий, з великим (довгим), який часто (швидко, легко тощо), багатий чимось** тощо, наявні в тлумаченнях лексем.

Такі малопродуктивні форманти, як **-ащ-**, **-ач-**, **-елецьк-**, **-ун-** та **-ухн-**, можуть указувати лише на дуже велику ознаку (**посидячий** – здатний довго, старанно працювати над чим-небудь; **добрячий** – розм. Дуже добрий; **довгелецький** – розм. Дуже довгий; **манюній** – пестл. Дуже маленький; **малюхний** – діал. Дуже маленький). Інші афікси можуть передавати й інші кількісні вияви ознаки, крім указанного.

Значення дуже великого вияву ознаки фіксуємо в лексемах, утворених за допомогою суфіксів **-уч-** (**жирнючий** – розм. Дуже жирний; **плодючий** – який дає багато плодів), **-уц-** (**важнючий** – розм. Дуже важний; **багату́чий** – дуже багатий; **мокрю́чий** – розм. Дуже мокрий), **-езн-** (**далечезний** – розм. Дуже далекий; **давnezний** – дуже давній; **грубезний** – дуже грубий), **-ат-** (**зубатий** – з великими губами; **волохатий** – Дуже настовбурчений, розпатланий) та **-енн-** (**важенний** – розм. Дуже важкий; **довженний** – дуже довгий; **добренний** – дуже добрий).

Форманти **-ив-** (46 одиниць), **-ист-** (45 одиниць) та **-аст-** (39 одиниць), як зазначалося вище, можуть утворювати одиниці не лише зі значенням збільшеного, але й із семантикою дуже великого вияву ознаки (**гримливий** – який створює, видає голосні, гучні звуки; **плечистий** – який має широкі плечі; **дуплистий** – з великим дуплом або дуплами; **зривастий** – з великою, довгою зривою; **джереластий** – такий, у якого великі отвори; **пелюсткастий** – розм. З великими пелюстками).

Прикметники із семантикою дуже великої ознаки можуть утворюватися за допомогою форманта **-уват-** (14 одиниць із 54): **жилкуватий** – з великою кількістю жилок; **огузкуватий** – широкий у крижах тощо. Ад'єктиви ж із афіксами **-ист-**, **-овит-**, **-ав-**, **-елезн-** на позначення дуже великого вияву ознаки, навпаки, є маловживаними (**доцистий** – багатий дощами; **грошовитий** – який має багато грошей; **дірчавий** – з великою кількістю дірок; **довжелезний** – дуже довгий; **важелезний** – дуже важкий).

Ми не завжди погоджуємося із тлумаченням окремих одиниць, запропонованим лексикографічними джерелами. Так, лексема **довжелезний**, згідно зі словниками, має дефініцію «дуже довгий» і містить сему дуже великого вияву ознаки. Проте контекст на зразок «Онімілі працівники готельних стійок реєстрації, продавці, які нікуди не поспішають, та квиткові каси, що закриваються тоді, коли ви вистояли довжелезну чергу – Україні ще належить струсити з себе всі ці дражливі дрібниці, успадковані від Радянського Союзу» (із сайту ВВС Україна

www.bbc.co.uk/ukrainian), на нашу думку, доводить, що ознака, яку виражає одиниця, має надмірний вияв. Тому, на наш погляд, лексему **довжелезний** необхідно тлумачити аналогічно до ад'єктива **товстелезний**, тобто «надміру довгий» (пор. **товстелезний** – надміру товстий).

Семантику дуже великої ознаки простежуємо в поодиноких прикметниках суб'єктивної оцінки, утворених, зокрема, за допомогою форманта **-есеньк-** (**дрібнесенький** – дуже дрібний, **низесенький** – дуже низький). Окремі лексеми можуть одночасно виражати значення дуже великого вияву ознаки й пестливості: **вусесенький** – пестл. Дуже вузький; **м'якесенький** – пестл. Дуже м'який. Фіксуємо таке накладання значень і в одиницях із суфіксом **-усіньк-** (**малюсінький** – пестл. Дуже маленький; **дрібнюсінький** – пестл. Дуже дрібний).

Лексеми з формантом **-ісіньк-**, характерні для розмовного мовлення, також мають значення дуже великого вияву ознаки (**малісінький** – розм. Дуже маленький). Афікс **-уніньк-** на позначення дуже великого вияву ознаки фіксуємо лише в одній лексемі **масюнінький** («діал. пестл. Дуже маленький»), яка функціонує в діалектному мовленні. У цьому випадку теж має місце накладання градаційного значення та семантики пестливості. Фіксуємо також прикметники, у яких семантика градації накладається на значення подібності, наприклад, **лопушистий** – широколистий, схожий на лопух.

Цікавою з точки зору накладання семантики нам видається лексема **остюкуватий**, яка поєднує одразу чотири значення: дуже великої ознаки («Який має довгі остюки»), невеликої кількості («Який має домішку остюків»), подібності («Схожий на жмут остюків») та характеристики за певною властивістю («Колючий»).

До групи лексем на позначення **надмірності ознаки** належать одиниці, семантика яких указує на найвищу концентрацію ознаки, що є абсолютною межею, перебільшити яку неможливо. Ця підгрупа охоплює одиниці, утворені за допомогою формантів **-ущ-**, **-уч-**, **-ив-**, **-езн-**, **-енн-**, **-ат-**, **-(а)нн-** і суфіксів суб'єктивної оцінки **-ісіньк-**, **-усіньк-**, **-еньк-** та **-ісеньк-**. У тлумаченні вказаних лексем використовують такі слова-актуалізатори: **зовсім, абсолютно, особливо, винятково, украй, не в міру, нестерпно, виключно, надмірно, надто, якого не можна...** тощо.

Найбільшу кількість прикметників із семантикою надмірного вияву ознаки становлять утворення з суфіксами **-ив-** та **-енн-** (по 10 одиниць): **крутливий** – занадто рухливий; **нужденний** – який відзначається надзвичайною вбогістю; **незнищений** – якого не можна знищити тощо. Ще менша кількість прикметників із суфіксами **-(а)нн-** (**нездоланний** – якого не можна здолати; **несказаний** – якого не можна виразити, передати словами), **-ат-** (**балухатий, банькатий** – вульг. **Надто опуклий, витріщений (про очі); пихатий** – якому притаманна надмірно висока

думка про себе), **-ущ-** (*кислющий* – надзвичайно кислий), **-уч-** (*пекущий* – який надмірно гріє, палить; *гидючий* – нестерпно гидкий), **-елезн-** (*грубелезний, товстелезний* – зах. *Надміру товстий*) та **-езн-** (*величезний* – 1) Надзвичайно великий за розміром. 2) Надзвичайно великий за виявом чо-го-небудь; *давненезний* – діал. *Надзвичайно старий*).

Формант **-ісіньк-** насамперед указує на надмірність ознаки (*пороженісінький* – зовсім порожній; *молодісінький* – розм. *Зовсім молодий*; *байдужнісінький* – надзвичайно байдужий). Інші форманти суб'єктивної оцінки набувають указанного значення лише в поодиноких випадках (**-усіньк-**: *одиносінький* – розм. *Виключно один, молодюсінький* – розм. *Зовсім молодий*; **-еньк-**: *оденький* – розм. *Виключно один*; **-ісеньк-**: *пороженісенький* – зовсім порожній).

Фіксуємо випадки накладання семантики кількісного вияву ознаки й пестливості (*кривісінький* – 1) *пестл. до кривий*. 2) *Зовсім кривий*).

Отже, кількісна ознака може виражатися в ад'єктивах насамперед за допомогою суфіксів із градаційною семантикою. Значення перевищення норми в прикметниках носить ступеньований характер, що дає змогу виокремити серед цих одиниць кілька підгруп: 1) **збільшеного вияву ознаки** (такого, що трохи перебільшує норму), утворені за допомогою суфіксів **-ист-**, **-уват-**, **-ав-**, **-уч-**, **-ісіньк-**, **-еньк-** тощо. Словами-актуалізаторами, використовуваними в тлумаченні прикметників цієї групи, є: *досить, покритий, сповнений, перейнятий* тощо; 2) **дуже великої ознаки** (значно перевищує норму, але не є найвищою), утворені за допомогою формантів **-ист-**, **-уват-**, **-уч-**, **-ащ-**, **-енн-**, **-усіньк-** тощо. Характерними словами-актуалізаторами є *дуже, з великим (довгим, густим), багатий чимось* тощо; 3) **надмірності** (кількість ознаки є абсолютною межею), на що вказують слова-актуалізатори *зовсім, виключно, надмірно, занадто* тощо); носіями цього значення є суфікси **-ив-**, **-езн-**, **-ісіньк-**, **-еньк-** тощо.

Більшість формантів на позначення великого вияву ознаки може брати участь у творенні одразу кількох підгруп ад'єктивів, що свідчить про широкі валентнісні можливості цих афіксів. На градаційне значення може впливати семантика твірної основи, у якій подекуди міститься вказівка на кількість ознаки, а також контекст.

Фіксуємо випадки накладання на градаційне значення семантики пестливості (*бадворенький, м'якесенький*) і подібності (*плямистий, горбатий*). Як особливість відзначимо функціонування поодиноких одиниць, у семантичній структурі яких на градаційне значення накладається одразу кілька інших (*горбатий, остюкуватий*).

Дослідження структурно-семантичних особливостей градаційних прикметників (зокрема, ад'єктивів зі значенням перебільшення норми) є, таким чином, актуальним на сучасному етапі розвитку мовознавчої науки, становить велике зацікавлення для науковців, а отже потребує подальшого вивчення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Зубайраева М. У.* Интенсивность выражения качества в английском и чеченском языках / М. У. Зубайраева // Вестник Ставропольского гос. ун-та. Сер. : Филологические науки. – 2008. – Вип. 54. – С. 90–95; 2. *Олійник С. Є.* Парадигматика категорії безвідносної міри ознаки в українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Олійник Світлана Євгенівна. – Дніпропетровськ, 2001. – 13 с.; 3. Словник української мови : в 11 т. / [Ред. колегія: акад. І. К. Білодід, канд. філол. наук А. А. Бурячок, В. О. Винник та ін.]. – К. : Наук. думка, 1971. – Т. 2. – 550 с.; 4. Словник української мови : в 11 т. / [Ред. колегія: акад. І. К. Білодід, канд. філол. наук А. А. Бурячок, В. О. Винник та ін.]. – К. : Наук. думка, 1972. – Т. 3. – 744 с.; 5. Словник української мови : в 11 т. / [Ред. колегія: акад. І. К. Білодід, канд. філол. наук А. А. Бурячок, В. О. Винник та ін.]. – К. : Наук. думка, 1974. – Т. 5. – 840 с.; 6. Українська мова : Енциклопедія / [Русанівський В. М., Тараненко О. О., М. П. Зяблюк та ін.]. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. – 824 с., іл.

Нікітіна Ф.О. (Київ, Україна)

Ідентичність мови і глобалізаційні процеси

У статті досліджується вплив глобалізації на деякі аспекти мови.

Ключові слова: глобалізація, типологія, ідентичність, лексика.

В статье исследуется влияние глобализации на некоторые аспекты языка.

Ключевые слова: глобализация, типология, идентичность, лексика.

The article investigates the influence of the globalization on some aspects of the language.

Key words: globalization, typology, identity, vocabulary.

Глобалізаційні процеси, що останні десятиліття охопили всі галузі економіки, інформатики, соціології та інші, не могли не вплинути на переважну більшість мов світу. Головним чином це позначилося на лексиці, але свої “здобутки” й має словотвір, в якому з’являється також гібридні словесні форми, що базуються на сполученні питомих і запозичених морфем. Такі гібриди ніби підкреслюють більшу засвоєність запозичених лексем. У східнослов’янських мовах вона найчастіше утворюється від запозичених основ з доданням питомих афіксів; так від основи Тюниг (tyninŷ) утворилося дієслово тюнигувати, відтунинговувати, дієприкметник відтунингований, від піар (pR) – пропарити та ін. Кількість такого роду гібридів значно збільшується. Варто згадати, що глобалізаційні процеси зачепили різні мови набагато раніше, ніж виникла справжня глобалізація, а її назва заповонила засоби масової інформації.